

638

32.

П. И. СЕРЕБРЕННИКОВ.

Алтай Ээринэ == == адару тудары

(Алтайское Пчеловодство).

С. КУМАНДИН нөчүргэн.

Чыгарганы Литколлегия.
Улалу - 1926 ыл.

1. Алтай јэринэ адару тударының учуры (озо баштап айткан сөс).

Лайгыда Алтайдың јэри тулу, оның учуры оның өлө-
һи, агажы сүрэкэй өзөт. Оның өзөгиндэ, тууларында то-
озы јок агаш јийлэк өзөт, бэлэ, бороһот, кызыл-тал,
каргана бүдэт, кырларында, өзөк ичтериндэ јүзүн-јүүр
чэчэктү өлөһдөр чэчэктэйт: айу-балтырган, суу-болтыр-
ган, элик-балтырган, увак, булан-от, чэйнэ, ак чэчэк,
кандык, оноһ до башка јүзүн јүүр тоозы јок чэчэктэр
бар. Бастра јэр болгонына кра-да салыл-байт, өлөһ-дө
чабыл-байт. Муны көрүп турганда, бу алтайдың јэринэ,
адару азрап, төһөш-улэй тударга сүрэкэй кэлишкэдый
учурлу јэр болуп туру. Оо үзери јэри туулу, агашту бо-
лгонной ары, адаруга раак учарга-да ыжык, салкын јок
болот. Алтай јэринэ адару азрап тутканы озодой бэри
болгон, јэ оның уйазының күчи ас болуп, чирик төһөш-
кө туткан кэрэгиндэ, јэри байтак-да болзо көп мед бол-
бой туру. Эмдиги чакта Алтай јэриний мөдиний ады
чыкты (јыл заин канча-кайча муһ пуд садылат), јэ ан-
дый-да болзо, бу кэрэк, көп чыгым этпей, кичээзэ ада-
рудай туза канайтса-да көпкө јэдзр. Бастра Рос-
сия јэриндэ адару туткадый, бу алтайдың јэриндый јер-
лэр ас, эм тургуза Алтай јэриндэ 10 јурту айлдаһ,
бир-лэ јурт-айл адару азрап, тудат, бу адарулулу тө-
һөш улэй дэгэн нэмэни кэмдэ болзо тудуп азрабас-па?
оны эр-дэ уй-дэ кижы јажи—карганы, бойы јогы-да
болзын, тэкши тударга кэлижэр. Төһөш тудуп, адару
озрар кэрэктий ижи-јолы срайай ас, оның тузазы-да көп.
Бу адару кэрэгиний ижиндэ, кижы күчи-чагы, чикка-
дый кату иш јок, оның ижинэ кижиний узанары кижиний
бөкөзи кэрэк јок, оның ижи јэйил иш дэп болор.
Кижы адару азрап, улей тудуп, кичээп, оны сүрэкэй
кару көрзө, адару өзүп тыһып турар. Аныйда эдип јур-
зэ, кижы адаруның јүрүмин, оның нэлэ эдэр кэрэгинэ

Үүрэнип тазыгар. Адару кэрэгин кичээбэс жалку кижиге, кэрэкти колго ттубазын, оны иштэбэзин; качан-да болзо, ол адару башкарарга үүрэнип албас.

Озодой бэри бу чакка јэтрэ, адару-ла оны азраары јилбилү, ајыкту нэмэ болгон, оның кэрэгин үүрэнгэн, бичик билэр кижилэр шийжилэп, ајыктайтан болгон. Јаан бичикэ үүрэнгэн сагышту кижилэр, өскө кэрэгинэ килэбэй, адару-ла бэрижип, оның јүрүмин ајыктап — көрүп туратан болгон. Эмдиги чакта бу адаруның јүрүмин, оны азрап турар кэрэктиң учурын кижиге јарт билэр болды.

2. Адарууның билэзи.

Јайгыда јакшы турган адаруның билэзи мундый болор: бир матка (энэ), канча-канча муй иштээр тэгин адару, база бир канча јүс трутень (адаруның эркэги).

Матка (адаруның энэзи) дэп, ол јэтрэ бүткэн тижиге адару болор. Ол матка эки јүзүн јумуртка салып јат: 1) јэтрэ төлдөчөннөй иштээр адаруулар чыгар, 2) јэтрэ төлдөбөгөннөй трутендар (адаруның эркэги) чыгар. Матказы јок адару болбос; матка јок болзо, адару кырылып өлөр. Бир-бэ, ол эмээ эки јашту јашкы јаш матка бир сутка-да 3000 јумуртка салып јат. Матка, дэгин адаруудай эки катап јаан болор, бүдүжи чала сарымзаак, ичи узун чичкэ, бажы сүүри, канадын көргөндө, дэгин адаруның канадынай кыска көрүнөт. Јакшы турган адаруның билэзиндэ бир-лэ матка борор, өскө матка кэрэк болгондо, адарулар оны өлгөн матканың ордынаба, ол эмээ рой тужунда-ба чыгарып јат. Матка дөрт јылга јэтрэ јажаар. Ол үч күн уйда јумуртка болуп јадар, 6 күн тыны јок курт болуп, 7, ол эмээ 8 күн тынданып јадып өзөлө, 16-ба, ол эмээ 17 күндэ-бэ уйдан чыгар. Бир нэдэлэ болгон кийндэ, уйда чыккан јаш матка улейдэң учуп чыгала, адаруның эркэги трутен-ла јажына бир јаныс биргижэр, онойдо биргишкэннэй матка јажына үрөндү болуп јумуртка салар. Оның кийиндэ, матка улейдэң качанда чыкпас, чыкса-да, рой тужунда ройдың энэси болуп чыгар. Бир аразында матка трутеэнь-ла биргижип алалбай, улей-

дэй бир канча катап учуп, чыгып нэмэ боллолбогондо, ол матка јажына үрәни јок болуп, салган јумуртказынай трутеннай өскө нэмэ бутпәс. Мундый маткалу адарулар, качан-да болзо өрө чыкпай, јурты косколып, өчүп калар. Матканың чагааны адару чагааныдый эмәс, чала бүктәмәл, кижини ол чакпас; онызыла маткалар согу-жарда бойы бойын чыгыжып јадылар. Матка чыгар уй-аны адарулар, адаруның уйазы болгон соттый туура-зында коштой башка уйа эдип јадылар, матка өзүп ја-анаган зайын оны башка јакшы курсак-ла тыңыда аз-рап јадырар.

Трутенъ-да биргишпәгән, үрәни јок маткалардаң башка, боза маткалар бар, ондый маткалар байагы оорулу, кәнәп калган, ол эмәзә үч јаштай өткөн карган маткалар, ондый маткалар адарудың биләзинә јарабас.

Иш иштээр дәгин ишмәкчи адарулардың бүдүжи матка-ла трутеның бүдүжинәй башка, олардың кана-дының узуну сыны-ла түйәй, бажи үч кырлу болор. Бу ишмәкчи адарулар, бойынай алып турган воско-дой сот уйа јазап, јалайнай мөт—јәлим, чәчәктий то-озынын тажып, јаш адаруларды азрап, оларды чәбәр-ләп, улейдың ичин чәк ару тудуп, айл—јурттый нәлә ижин иштәйгләйт. Матка ишмәкчи адарулар чыгар ју-муртка салар, үч күн уйада јумуртка болуп, 6 күн курт болуп, 11 күн чала тынду курт болуп јадала 20 күндә ишмәкчи адару болуп чыгар. Јаш адару уйдаң чыккан кийндә, 12—14 күн ураак барбай, улей ичиний ижин иштээр, тал түш болгондо улейдәй чыгып әбәш ары-бәри учар. Уйдаң чыгып әки неделә болгон кийиндә адару јәм бәдрәп јалайа учар. Бир јай туркунуна улей-дың адаруу дөрт үйә јәдәр, адарудың јажы кыска, ол 6 неделедәй өтпөс; адарудың көбизи мунай кырылат: куштардаң, салкын—јаймырдаң, мөндүрдәй, сооктой он-он до башка нәмәдәй өлөр. Уйдаң күскүдә чыккан адарулар кыштап чыгар. Ишмәкчи адару тижидә болзо, јәтрә өспөгөн учун трутенъ-ла бирикпәс, јакшы маткалу улейдың ичинә јумуртка салбас. Аразында матказы јок улейдың бир адару төлдөл—бөгөн јумырткалар салып јат, айдарда оноң трутендардаң өскө нәмә бүтпәс, ан-

дый аруларды „трутовка“ дэп айдып жадылар. Трутэнь дэп нэмэ эркэк адару болор, ол ишмэкчи адарудай жаан, көдөни тулку, бойы жоон; ол бирдэ иш иштэбэй јат, жаһыс эдэр кэрэги матка төлдөр. Трутеньный бүдэри бу: уйдаа үч күн јумуртка болуп јадар, оның кийндэ 6 күн курт болор, 15 күн тынду курт болор, айдарда јумурткадай 24-чи күндэ бүдүп чыгар. Трутень кандык ай-ла күүк айда чыгар, јайдың экинчи изу ай-ла сыгын айда адарулар оморды улей ичинэй сүрүп салганда, омор кырылып өлүп калат, трутен-да чагагы јок.

3. Адаруудың уйазы, оның јиир ажы.

Адару уйаны воскодой јазап јат, уйанның чоочокторы алты кырлу болор, кэзиги жаан, кэзиги кичинэк; жаанынай трутень чыгат, кичинэгинэй адарулар уйаланып чыгат. Адарулар ол уйаларга база јиир мөдин, чэчэктің тоозынын салглайт. Уйдаа курт адару болуп чиккан кийндэ, ол куру уйаа адару азыгын салар; уйаның ичинэ мөт толуп кэлгэндэ, оның үстүн восколо шыбап салат. Уйанын ичиндэги јумурткадай курт болуп кэлгэжин, адарулар оның үстүн восколо база бэк-тэп жадылар. Трутеньный балазының үстүн јапканы адару балазынай башка бөлүп, үсти болчок болор. Матка өзүп, чыгар уйа, адару-ла трутень уйазынай башка; оның уйазы јалбак восконың учинда болор, оозы дөмөн болор. Матканың уйасын көргөндө, чала эмчэк аайлу болуп көрүнэр, оны маточник дэп айдып жадылар.

Восконы адару бир-дээ нэмэдэй албай, бойынай алып јат; јайдың јилу күнд—эриндэ, адару ол восконы ичиний омуртказынай алып јат. Бир мунта восконы эдэр кэрэгиндэ, адару 10 мунта мөт үрөп јат; мунын учун азрап, оны туткан кижилэр, адаруның салган восконы чэбэрлөп, оотпоско, сындырбаска кэрэк.

Мөттү адару чэчэктэй алып, кардына јууп, уйазына акэлип јат; мөт адаруның јиир аш курсагы болуп туру.

Мөттөй башка адару база чэчэктің тоозынын акэлип јат, оны адару, кийиндэги эки будуның бүктөл

чиктэринэ јапшырып алып акэлэлэ, база уйаный ичинэ салып јат, муны хлебина дэп айдар нэмэ, оны-ла адару балдарын азрап јат.

Мунай башка адару өлөйний бажинай јэлим ошкош нэмэ јууп јат, онызы-ла улейдэй кажы бир јарыгын-тэжигэн јэлимдэглэйт.

4. Адаруудың јадар јурты.

Озогы чакта, кижии адару дэп нэмэни тударын билбэс болгон, ол тушта кижии адаруны айдап турган айга тунэй бодоп, оный уйазын көйдөй агаштай-ба, ол эмэээ кайа таштын јарыгынай тапканда, уйазын оодоло мөдин апарганда, адару өлүп калатан болгон. Соёооры онойдо адару уйазын табары ас болуп барарда, кижии агашты ойып салганда, адару оо уйа салып койотон, күс јеткэндэ кижии кэлип мөдин бастра алып баратан, оный кийиндэги јылда база онойдо-ла эдип, јаны рой кэлип кирэрин сакыйтан. Кийиндэ аныйда тутканнай, адару астап кижээ оной туза јок болуп барды. Айдарда кижии ол адару кэрэгин кичээр болды, оны нэ нэмэ-дэй чэбэрлэп, уйазын турган агаштай ойып јазап, јакшы бэктэп салатан, адару мөт салганда мөдин бастра албай, кэзигин алала кэзигин азыгына артызатан. Уралдык күн түштүги јанында јаткан улус, эмдиге јөтрэ, адаруны ол айткан аайынча тудуп турат, онойдо адару тутканын „бортевое“ дэп айдар. Борт-ол өзөгин ойып салган, турган јоон агаш болор. Ондый агашты ойгондо јэрдэй эки үч кулаш бийк эдип ойор. Борттый агажы кандый-дајоон болзын, јэ адару кажы бирдэ кыштын соогына чыдап болбой өлүп јат. Айдарда кижии муны көрүп туруп, ол турган агашты ойбой, агашты өйлеп кэээлэ, оны ойоло, адаруны оо отургузуп койып, соок болгондо јилу нэмээ сугар болды. Мунайда эткэни төйөш-улэй болгоны ол болды.

Төйөш—улей.

Алтайдың адаручыларының көбизи, адаруны төйөш улэй-дэ тудат. Чирик төйөштој јазаган уледиң сыны

эки аршин, жооны $1\frac{1}{2}$ сөөмной өрө, 3 сөөмго жэтрэ боло-
ло, ичин тулку эдип ойып салган. Бу төйөш улейди
жазайла адару сугарда, кэзэгин отургуза кондырар, кэ-
зиги жаттыргыза салар. Ондый төйөштөрдий жакшызы-
жамыны билдиртип туру, жатыргыза салган төйөштөр ко-
омой кыштаза-да, жаскыда күчи кирип, капшагай ойдон-
от; тургуза салган төйөштөр жакшы кыштаар, жаскыда
дэзэ жакшы ойдонуп болбой турар.

Төйөштиң ичин тулку эдип ойоло, оның оозын бэ-
ктэйтэн эки, ол эмэзэ үч крэзи жалбак-агаш жазап жат.
Адару учуп, кирипчигар бир-эки тэжик жазар. Жаттыры-
за салган төйөштиң бир учи бийик болос, онызы бажы
болор, жабыс болгон учы айагы дэп болор. Тургускан
төйөштиң өрөгизи бажы болор, төмөнгизи айага болор.
Мундый улейлерды, рой отургузар алдында восколо
бойтон бу төйөштөргө ройды урала, адаруның табына
салар, адару уяны канайда салайын дэзэ, оның күүни-
лэ болзын дээр. Айдарда ондый калодоний ижи аайы
бажы жогынай, рой-да жакшы токунап отурбай, таштап,
учуп барат. Эмдиги чакта, төйөш улейлөрдэй кайрчак
улей жакшызын адаручилар билип туру, жэ бир жанынай
кайрчак улей баалу болуп, база бир жанынан кайрчак
улейдий адаруула иштээрин билбэй, озогы төйөш улей-
лэ турушклайт. Кайрчак улейгэ тың онойып күүнгэр-
бэйт. Оның кэрэгиндэ бу төйөш улейгэ күүнзирэп тур-
ган адаручылар, кайса-да болзо оның ижин жарандырып
иштээр кэрэк. Оо чыгым чыкпас ижи-дэ бэлэн, жэйил
нэмэ. Төйөш улейды рой отургузар алдында восколор
кэрэк. Озо баштап восколобогон куру улейгэ рой отурр-
гуспазын, ондый улейдэй рой качанда болзо токуна-
бай учар, воскологон улейдэн рой токунап отурар; вос-
ко эдерин адаруның табына салза, оның аайы жок бо-
лор: кэзигин туура салар, кэзигин кабыргалай салар,
ол эмэзэ кыйа салар. Ондый улейды ачып көрөр болзо,
аайы бажын кижиге билбэй турар, матка-ба, мөт-бе, ол
эмэзэ курт-па бар-жогын кижиге билбэй турар. Ол ондый
чөрчөктү улейдий токтодорго, оо үзэри рой токунгадый
болзын дэп, мунайда эдэр кэрэк: чикэ тургузатан туру
төйөш—улейди, рой отургузар алдында, бажын дөмөн

эдип тургузала, жалбагы бир 4—6 өөлү, восколорды каладанын ичинэ, ачатан жалбак агаш жаар кабыргалай чийги-лэ эптэп тургузар кэрэк. Онойдо эткэндэ, кийиндэ улейди кандый-да болзо көрөргө аайлу башту болор; азыгы бар-югы, матказы нэни эдип турган, адаруузынын азы-көби, ончозы учбаш билдирэр. Восконы улейдий бажына эптэп тургузарда, улейгэ чоочокту воско толо болзын, јэ эки восконын ортозы канайтсада болзо, бир өлү кирэлү ачыкту болзын. јаттыра салар төнөш улейдий база онойдо-ок воскодон салар кэрэк; бу улейди турган улей чылап бажы јаар воско салбас, јаткан улэйдий бажы эбэш бийк болуп јат, анайтканда чоочокту восконы тургузар болзо улей казыкка јаткан аайынча воско чикэ өрө кабыргазына эптэп тургузар. Онойдо воско салып јазаган улейдэн рой учуп барганы ас болуп, адару кижиний эптэп тургускан воско аайынча восконы бойы салар. Куру төнөш улейди воск тургузар алдында улейдий ичин јакшы кырып, јунуп, арулап салар кэрэк.

Адарунын улейдэй учуп кирип-чигар тэжигин, ачатай какпагынын бойына јазабас учурлу, јаткан улейдий какпагынын туура јанында болзын, турган улейдий бир јанында кабыргазында болзын. Ол нэний учун дэзэ, адару тэжик тужунда болдарын азрап јат, айдарда адаруры кижичып көргөндө (јай болгондо) озо баштап куртту восколорды кэзэт, ол эмэзэ (кускээри мөт кэзэр тушта) куру восколор кэзип сындырат. Адаручи кижиний онойдо эткэни сраңай кэлишпэс; ол кэскэн куртту сушты ойто улей ичинэ саларга јарабас, оној нэмэ болбос; куру восконы кэзип сындырза, адаруга катап воско эдэргэ артык иш таап турар. Муны көрүп турганда, адарунын чыгар тэжигинэн-дэ адаручы кижээ чыгым болоры билдирэт. Ол јатгырган-тургускан улейлердий адару кирип-чыгар тэжиктэрин какпагына этпэй, туура јанына эдэр болзо, улей көрүп турган кижичып адаруга чаптык этпэй, оларды ачындырбай, чактырбай кэрэгин эдэр эди. Адаруудый кирип-чыгар тэжиктэриний алдында, жалбагы бир бэш-алты өлү крэзи, јарчагалар јөлөр

кэрэк, муны дэзэ иштэй жанган адару јэргэ түшпэй, ол јарчагала јорголоп улейгэ кирзин дэп—јөлөр.

Магазиндар. Кажы бир јакшы мөт-тү јылдар болгондо, адаруулар каладазына мөт-ти толтура салганда база салар јери јок болот. Айдарда ондый јылдарда, отургуза тургускан төйөш—улейдий бажинай үйтэп салала, оны бөк-лэ бэктэп салар. Мөт сурэкэй јакшы түжүп турган болзо, ол улейдий бажындагы бөкти алып йиэлэ, улейдий бажына түбин өрө эдип кайрчак слала, улей-лэ койрчактын ортозындагы јарыгын балкаш-ла туй шыбап салар кэрэк. Адару улей бажында уйазы куру көйдөйди јакшызынбай јат, айдарда адарулару лейдий бажы куру болгонын көрүп, тургускан кайрчакка восконой уйа салып мөт тажыыр, кайрчак толгон кийиндэ оны алып салар, јаттырыза салган төйөш-улейгэ бажындагы какпагин алып салып, база кайрчак эптэп тургузуп јат.

Эптэп јазаган төйөш-улей.

Бу јуутка озодой бэри ару азраган кижилэр, ол төйөш-улейди башка аайлу эдип јазайтан боллады. Төйөш улейдий ичин тулку тэгэрик эдип ойбай, каладаны ичин дөрт кырлу эдип ойоло, эки јанындагы кабыргазынын кырларын эки өлү крэлү паз алар. Анын кийиндэ ол пазтын үстүнэй бир өлү крэзи база паз алар, бу пазка рамдар тургузар. Ондый улейдий үстүн јооны эки өлү болгыдый јалбак агаш-ла јабар. Онын ичинэ тургузар рамдарын бойы бэйина тийшбэгэдий болзын дэп, тууразы бүдүн-јарым өлү крэзи болгодый чичкэ агаштай рамдар јазар. Рамдардын үстү учунын ой јанын, алтыгы учунын сол јанынай эки каду кадар, бу кадуларды бастра кадабай бир јарым өлү крэлү артызып салар. Оны нэкэрэк онойдо эдэр дэзэ, рамдагы воскодо мөт толып кэлзэ, эки чоочокту восконын ортозы ачык болуп, адарулар ары бэри јүргэдий болзы дэп, эдэр. Эки рамный ортозы эки өлүдэй төмөн болбозын, рамдар ончозы түнэй болуп јааны эки сөөмнөй өтпезин. Рам јазар агаштын јалбагы бүдүн-јарым өлү болор; каладаны ичинэ рамдар кэй болзын, эки јанынын кабыр-

газына бир өлү крелу тийбей бош турзын. Ондый улей-дый ичинэ рамдар 2-4 кат болор, эки каттың ортозы тийшпэй, кайса-да болзо, бычак артынча крэлү ачыкту болор кэрэк. Бир катта 5-8 крэлү рам болор, рамның тоозы улейдың чичкэзинэй, жоондунай болор. Јаттырыскай төһөш—улейди база тургузкан улей чылап-ок, ичин дөрт кырлу эдип ойор. Ондый улей казыка турганда эки учы бийыкту—јабысту болбой түйэй болзын; тургузар рамдары 10-24 крэлү болор, рамдарды үстүнэй тургузар, учы кэй ачык болзо оны јалбак агаш-ла бөлүп салар. Ондый улейди какпагынай башка, база јалбак агаш-ла јабар кэрэк, оной башка оо јанбырдың суузы кирэр.

Рамду улейлэр.

Тэгин төһөш улейлэрдэй ол рамду төһөш улейлэргэ адару тутканы артык-та болзо, јэ бу рамду төһөш-тор кайса-да болзо, ол рамду кайырчак улейлэргэ чик јок јэтпэй туру. Бу улейлэр эптү-дэ тузалу-да. Рамду кайырчак улейлэр эки башка јүзүн, бир јүзиний рамдары чичкэ бололо бийк болор (Ловицкийдың, Долиновскийдың, Лайонстың, онойдо башказының), экинчизиний рамдары јалбак бололо јабыс болор. (Дадонный, Лончстрэттың Донценбекердың, ннойдо башказының). Бу улейларды көрүп турганда олардың јакшызы-да јаманы-да билдирип турганы бар, јэ бу Россия јеринэ, ол улейлэрди көп јылга тудуп чэнэп көргөндө, эки јүзүн улей сүрэкэй кэлишти, бийык чичкэ рамду Лэвицкийдың, база јабыс, тууразы узун рамду Дадан-Блатттың улейлэри. Бу эки јүзүн улейдиң, Дадан улей көп јайылды, оның рамын Блатт башка јүзүн эткэн учун, ол улейди „Дадон-Блатт“ дэп айдатан. Бу улей эки кат бөлүктү: улей бойы, оның үстүнэ тургузар магазини. Алдындагы улейина адарулар јуртаар, ол магазин дэгэн нэмэзинэ Мөт салып јат, бу мөт улейдиң ээзиний астамы. Улейдиң алды-ла кийниний стэнэлэри эки кат, эки учының стэнэлэри эки өлү бир каттай болор. Алдындагы тактазы чөп чыгарарга эпту болзын дэп, ары бэри јылыжып турар. Рамды үстүнэй тургузар, рам-

нын үстүнэ ой янын төмөн эдип клеенка төжөөр, ол эмээ кэдэн-бэ, жука жастык-ба салала, үстүн какпагы-ла жаап салар. Улейдын үстүнэ магазин тургускадый болзо, ол клеенка-ла, жастыкты, какпакты магазиннын үстүнэ жабар. Улейдий ичинэ тургузар рамдар, 10-н өрб 14-кэ жэгрэ болор, рам ичиний бийги: 1¹/₂ сөөм, тууразы 2 сөөм 4 өлү, тыжыный бийги: 1 сөөм 1 мукур, тууразы 2 сөө 5 өлү. Рамдар адарудый салган мөттү содын түшпэскэ бэктэп јат. Рам јазар јалбак агаштый јалбагы 1¹/₂ өлү болор. Улейди јаанадар, кичинэктэдэр, ары бэри јылдыртар бир јалбак-агаш бар болор. Рамдарды улейдын ичинэ тургусканда, улейдий эки јанына пастап койгон јолго эки кулагыная илиндирип салар, рам стэнээ бир өлү јэтпэс, тубинэ эки өлү-јарым јэтпэс болор. Рамдар ортозыный ачыгы јайыс аай болзын дэп [1¹/₄ өөлү] рамдар бойы бойына тийишпэзин дэп бөрүктү оок кадулар кадаар. Оны мунайда кадаар: рамный үстүги бажын кижии бойына салала, рамный ой јанындагы учуна кадаар, оный кийиндэ сол јаныный алдындагы учуна кадаар; рамды эбрэ салала, база онойдо-ок ойду салду эдип үстүнэ алдындагы учтарыи кадаар, кадуды кадаза бастра кадабай, јарым өөлү крэлү јэгрэ кадабас.

Улейдий ичи јилу болзын дэп, рамный үстүндэги клеенкээ база жастык салып јат, жастыктый алдында јалбагы јарым өөлү крэлү дөрт јарчагадай јазап рам салар. Бу рамный алды үстүнэ шайрак кэдэнсалала, ортозына өлөй-бе, ол эмээ јэйэс салар; бир аразында адару азрарга жастык ортозында тэжиктү болор. Кыш болгондо, адарудый тыныжына јакшы болзын деп, рамный үстүндэги клеенканы алып салып, ордына кэдэн-бэ, ол эмээ жастык салып јат. Бир аразында клеенканы албай, эки учын эбэш ачык эдип бүктэп салар.

Адару кирип чыгар тэжикти улейдий тубиний үттү орто јазар, оный узуны бир карыш, тууразы јарым өлү болор. Бу тэжиктий алдына салар јарчаганый јалбагы башка-башка болуп јат, бу јарчаганы иштэй јанган адару јэргэ түшпэй оны-ла јорголоп улейгэ кирзин дэп салар.

Улейдий үстүнэ тургузар магазинный рамдарынын тоозы, улейдын рамдары-ла түнэй болгондо, је олордой жабыс болор. Магазинный рамдарына уйа салып, курт чыгарбас, оо жабыс-ла мөт салар. Мөт жуужы божогондо магазинды алып салар.

Улейдий ичинэ тургузуп, оны жаанадып, кичинээктэдип жылдыратан жарчага улейдий эки стенаний ортозында бэлэн жылдыргыдый болзын, улейдий түбинэ тийбэгэдий едип жазаар.

5. Адару садып алары.

Кажы бир кижии адарулу улей садып алаин дэп сананза, оны жаскыда, улей кыштуунай чыгып, адару ары бэри учкан кийинде алза жакшы болор. Ол тушта улейдий ичиндеги уйанын курттары кара болбой, уйазы ак болзо, ол жакшы билэлү улей болор. Раак апаратан улей болзо, бир эки жил турган улей жакшы, ондый улей караган эмэс, жаш уйалу улейдэй артык.

Улей садып аларда, кожо билгэдый кижии айдып алар кэрэк, адарунын уйазында курттары карарып калган гнилец дэп оору бар, ол оорудаи чэбэрлэнип ажитанып көрөр кэрэк. Жабы баштап, адару туудуп турган кижиний улейина андый оору табылза, ол адарулар бастра кырылар, кижии бойы база адару тударга чөкөнип тутпай барар. Ондый оорулу пасектаи, качанда болзо улей садып аларын токтодор кэрэк.

Төйөш улейлэрди чала чирик агаштаи жазап жат, же срайай чирик улейди садып албас кэрэк; ондый улейлэр жолго оодылала адаруларын былчып өлтүрэр.

Бу кырлуу богочылу Алтай жэринэ, жас жай, адаруулу улейди ары бэри тартарга кэлишпэй жат, айдарда садып алган улейди күскүдэ жол чыканда тартарга кэлижэр. Ол тушта улей алып турган кижии, онын жакшызын билэийин дэзэ улэиди чэртип укксын, адаруулар тэкши күүлэп унчукса, ол улейдий адаруулары макалу жакшы улей болор.

Башка пасектаи садып алган эски куру улейлэрдий ичин сабыз-ла жакшы ыштайла, онын кийиндэ изү суула жунар кэрэк.

6. Адарууды ары-бэри тартары.

Адаарулу улейди тартар алдында, онын жарыктарын тэжиктэрин, бастра јакшы бэктэп, балкаш-ла шыбаа кэрэк, адару кирип-чыгар тэжикти, элгэктиң түбиндэги сэткэдий сэткэлэ бэктээр. Улейди чанакка, ол эмэзэ абраа салганда, уйанын кабыргалары туура болбой өр болзын; улейдиң бажын төмөн эдип түбин эбэш өр эдип салар кэрэк, онон башка улэй ары бэри согулза адарулар улейдиң түби јаар түжэр, оодулган уйаа адарулар бастырбас. Рамду улейлэрди јайгыда тартар тужунда, үстүндэги салган јастыгын алып салар, онын ордына шайрам кэдэн-лэ, ол эмэзэ сэткэлэ јаап салар; рамдар ары бэри согулушбазын дэп ололды кыймык табагадый эдип тыныдып салар. Адару кирип-чыгар тэжикти бэктэр. Јай болгондо адарууны түштэ тартпай түндэ тартар, түштэ дэзэ тургузала чыгар бөгүн ачып салар. Улей тартар чанактын, ол эмэзэ абраный үстүнэ салам-ба, ол эмэзэ өлөн-бэ калый эдип салар кэрэк.

7. Адарууды төйөш улэйдэн рамду улейгэ көчүрэри.

Кижии адару садып алганда ол адару көбизи төйөш улей болуп јат, айдарда кижии јайы пасека эдип адарууны төйөш улэйдэн рамду улейгэ көчүрэргэ санаар; төйөш улэйдэн рамду улей артык учун. Муны „адару көчүрэри“ дэп айдар. Адарууны эртэ јаскыда көчүргэни јакшы, ол тушта уйдаа курт-та, мөт-тө, ас болуп јат, көчүрэр тушта айас јилу күн болзын (12 градус). Эртэ көчүргэн адару јакшы болор, ол уйазын-да тыныдып алар, мөт јуур тужунда күчту болор.

Адаруды көчүрэр күнний алдындагы күндэ, көчүрэтэн улейди ачып көрөр кэрэк, улейдиң ичи толтыра сотту болзо, түбинэн бажы јаар эки сөөм крэлү кэзэр кэрэк, кайда бир жарыктар, соксоктөр бар болзо, онын балкашка сыймап салар кэрэк. Јайы улей тургузарга казык кадаар, оо дэзэ рамду улейди тургузар, јэ

ургусса-да, ол улейдй̄ адару кирипчыгар үйдин эски
төйөш улейдй̄ үди турган јәргә чикә болзын. Эртән-
и күн эртән тура, салкын јок јылу айас күндә көчүр-
эргә турган улейгә бу нәмәләрди акәлигәр: 3-4 рамду
лей (адару күчи көп болзо артык рамдар база кәрәк),
уш-ба, ол эмәзә јазаган вошина, суулу көнөк, адару
иштаар от-ту чирик, курч бычак, тос, суску, скатерть,
тол, матка сугар нәмә, кол арткыш, база 4 5 рам. Бу
рамдарга озо баштап от-ко күйдүргән чичкә эмик бу-
лар кәрәк, оны мунайда әдәр: рамный̄ туура бажын-
агы јарчагазына, 4-5 оок кадуларды кабортозына јәт-
ә кадар; оный̄ кийиндә рамный̄ бир јанына кадулар-
ый̄ учына эмиктий̄ бир учун буулар, эмиктий̄ узуны,
л рамды орой сәгуп ойто кадудый̄ бир учына јәткәдий̄
олзын. Адаруун көчүрәтән төйөш-улейдй̄ боолын
әктәйлә, бойын кәдәри туура алып салала, ордына
рамдарын раада салган какпагы јок рамду улей тургу-
ар чоолы эски улейдй̄ чоолы болгон јәргә чикә бол-
ын. Оный̄ кийиндә төйөш-улейдй̄ казыкка, бажын
төмөн әдип, буулайла ыш-ла јакшы ыштар. Адарулар
анча-мынча болуп улей бажынаы̄ мөт јип алганча улей-
и токулдадар, айдарда улейдин бажында уйдада отур-
ган адаруулар јургәери ончозы өрө улейдй̄ куру түби
лар чыгар. Улейди анча-мынча токулдадып божойло,
түби јаар какпагын ачып, адару өрө барып јады-ба дәп,
өрөр; ол тушта адару ортозында матка туштаза, оны
удуп алып агаш-маточникка сугала, јаы рамду улейгә
ургузар; адарулар јаыс јәргә чоҗо јуулган болзо,
порды тос сускы-ла сузуп, рамду улейгә урар. Матка
удулбаган болзо ол байала адару-ла коҗо сузулуп
лейгә киргән болор; айдарда оны бәдрәп тударга-да
кәрәк јок. Адарууны сузар болзо, былчыбай араай су-
зуп урар кәрәк, сусканда үстүней̄ төмөн суспай, алды-
най̄ өрө сузар. Адарууның̄ көбизи јаы улейгә киргән
ийиндә уйаны кәзәр. Матка тудулбай калала, јаы
тейдә адаруларла коҗо көрүҗбәзә, уйаны кәссә, ара-
ай чәбәрләп кәзәр кәрәк, оной̄, башка матка былч ялар,
төмөн эмәзә кәзиләр. Кәскән соттый̄ адаруларын јаы
тейгә салыпийәр.

Јаттырыза салган төһөш—улейдий адаруун, улейдий бош учы јаар ыштап сүрэлэ; оноһ сузуп урар Улейдий ичи толтура уйалу болзо, адаруун суспай уйазын тургуза кэзип адаруун сибирэр.

Төһөш улейдий кэскэн сотторды, рамду улейгэ салар. Сотторды рамдарга мунайда эптэп салар: столды үстүнэ јалбак јарчага салала, кэдэнди дөрт кат эдип бүктэйлэ оо јайар, кэдэнний үстүнэ эмиктү рамдү эмиги төмөн эдип салар. Рамга соттор толып кэлзэ, ол эмиктын бош учын рамды орой алып кадудын бир учына буулар; айдарда сабактар сотты эки јанын курчап алган болуп, оо түжэргэ бэрбэс. Оной кийиндэ рамды јарчагазы-ла кожо алала сотту рамды кабыргалай тудуп улейгэ чэбэрлэп тургузар.

Сот төһөш улейгэ канайда турган, база анайып-оо соттын көстөри рамда чала өрө кыйа болзын. Сот рам ичинэ толбөс болзо, бош јэрин суш-ла толтурар кэрэк, Куртту јэвил сотторды рамный бажы јаар тургузар, мөт-ту уур сотторды рамный айагына салар.

Куру карарып калган эски суштарды рамга салбай кайылтып воско эдэр.

Куртту сотту рамдары уйанын ортозына тургузар сушту, вошиналу рамдарды уйанын эки учына тургузар

Онойдо көчүргэн адарууда мөт јок болзо, 2-3 мунта крэлү койу мөтөһ, азыкка салар кэрэк.

Адару көчүрэр тушта, матка тудулуп бэктэлгэн болзо, эртэнгизи күн матканы божодор кэрэк.

Неделэний бажында адару салган сотторды рамга јакшы бэк, түшпэс эдип јэлимдэп салган кийиндэ рамга кадаган кадуларды, орогон эмиктэрди алып салар кэрэк.

8. Пасекты тургузар јэри.

Озодой бэри Алтай јэриндэ, пасектарды сууды јаказына, ол эмэзэ кара суулу, айландро бүткэн јодра алу талду ыжык јэргэ тургузар кэрэк тэжип туратан. Ан йткэнда, нэмэний аайын јакшы билбэс кижилэр јэриндэ ондый јэрлэр јок болгондо, улей тударга кэли

шпэс дэп айдат. Бир аразында суулу, айлантра бүткэн
жираалу јэр кэрэксип пасегын тайка јэргэ чыгарат, ол
эмээ ондый јэр учун јыл заин арендтка акча төлөп
турар; кургак салкыны јок, оок тыт агашту мээс јэр-
ди кэрэксибэйтэн.

Койу агаш бүткэн јабыс јэргэ, канайтса-да болзо
адару азрап пасек тударга јарабас болуп јат. Агашту
көлөткөлү јэргэ күн лтам тийбэс болзо, адару ишкэ
капшагай улейдэй чыкпай турар, чыкса-да көп адару
чыкпай, кезиги сэрүүн соок болгонной, курт-ты сооко
алдырбаска курт-та оттуруп јадар. Пасектый ортозын-
да јаан баргаа өлөн болгондо, иштэй јанган адаруу-
лар, уйазына кирип албай, өлөнү оролып өлүп јат. Па-
сек турган јэр састу-чыкту болгоны сүрэкэй јаман; он-
дый јэр болгонной, оо үзэри улей сугар подвалдын
чыктуунай, каладанын ичи улам заин боортып үрэлип
турар; јакшы јердэ турган пасекта, ондый нэмэ качан-
да болбос пасектын турар јэри, суйук оок агашту, сал-
кыны јок, ыжык кургак төн јэр болор кэрэк. Ондый
јэрлэр Алтайда көп-тэ болзо јэ оо пасек тутпай јады-
лар. Адару азрап, пасек тудуп турган адаруучылардын
пасектары, агаш ортозында јабыс јердэ турган болзо,
олор пасегын бийк кургак јэргэ тургуссын, анайткан-
най улейдын ичи кургак болор, адарууларда ишкэ көп
чыгар, пасектый ээзинэ-дэ астамду болор.

Улейдий турган јерди бир кулаш крэлү айлантра
өлбө-салаһын јок эдэлэ, кумак уруп салар кэрэк, оной-
до эткэнэй адаруулар өлөнү оролып өлбөс, оо үзэри
адаруулар улейдий ичин аруулап, улейдэй чыгарып та-
штаган нэмэни-дэ кижиги көрөр, адаруулардын ижидэ
билдирэр. Адаруулар улейдэй курт чыгарып таштаган
болзо, оный билээри бу: курт көп бололо ол соокко
алдырган, ол эмээ адарууларда азык дэп нэмэ јок;
өлгөн матка көрүнзэ, матка өлгөн дэп ордына матка
салар кэрэк. Адаруучы кижиги муный ончозын көрүп би-
лип турган болзо, болужын јетирэр кэрэк. Улейдий
тыштында ташталган трутендар көрүнзэ, јердэй мөт
алары токтоп, адаруулардын билэзи күчтү, чактү бол-
ды дэп билдирэр.

Улейлэр казыктын үстүнэ турзын, турган төйөш-лэрамду кайырчак улейлэр чикэ тургузар; јаттыра салган төйөш—улейлэрдий бажы, айагынай кайсада болзо бойынын јоонынча бийк болзын.

9. Адарууларды кыштуу -- подвалдаң чыгарала аларды азраары.

Јаскыда адарууды кыштуудаң чыгарар кэрэгин адаруучылардыҥ шүүлтэзи башка болуп туру. Кэзик адаруучылар адарууды эртэ чыгарбас дэжэт, бир аразында јаскыда јылу күндэр болуп турала, кэнэтэйн соок түжэр ол тушта уяаныҥ курттары сооп калар, көп адаруда соокко өлөр, айдарда улейди орой чыгарар кэрэк дэп айдышклайт. Кэзик адаруучылар мунайда эдэр дэп айдат: јакшы јилуулап јазаган улей болзо оо соок кирип болбос, соок күндэрдэ адаруда улейдэң чыкпас; чыкту подвалга јадып ай крэлү кыштаган адарууларга кэрэк болуп туру, айдарда эки-үч неделэ крэлү оройтып чыгарар болзо, кыш өлгөннинэи бу тушта срайай көп кырылар.

Кандыйда адаруучы кижии болзын, јэ адаруузын кыштуудаң чыгарала, адару јакшы учуп токунабайнча, адару јаска јэдип чыгарына ижэнэри јок. Муный учун јас кэлгэндэ, кандыйда адарууны кыштуудаң чыгарарга мэйдээр кэрэк. Бир аразында, јаскыда суу кирэр алдында, јайдыҥ изү күниндий, бир эки үч күндэр болуп јат, ол тушта адарууды кыштуудаң чыгарар кэрэк, олар ары бэри учуп тэнкийр. Ондый јакшы күндэрдэ адарууны чыгарып учтырган кийиндэ, јастыҥ соок күндэр болуп барза, адаруулу улейлэрди јакшы јылу тулар кэрэк.

Адарууны кыштуудаң чыгарарда јакшы күндэ эртэн тура, бөгүн бэктэп салып, чыгарганы јакшы Пасэктый ортозында улейлэр турар јэрдэ кар бар болзо, ол карды арулап салар кэрэк, ол эмэзэ өлөн-бэ салам-ба јайар кэрэк, айдарда адаруулардыҥ јэргэ түшкэни оо отурар, оной башка карга түшкэн адару чарчап өлөр.

Улейди јаринэ тургускан кийиндэ бөгүн ачып салар кэрэк.

Улейләрди ээчий—тээчий бир аай јәргәләй тургузар, эки уләйдий ортозы бир кулаштай жуук болбозын

Бистий јәрдий кыжы узун учун, адаруулар әскидә турган јерин ундуп салып јат, айдарда улейдий кажыла учураган казыкка тургузса кәм јок.

Адарууларды кыштуудай чыгарып јаринэ отургускан кийиндә, олардый учужын арыктап көрөр кэрэк; јакшы омок учуп турган адаруулар јакшы учпай, улей үстү-лә ары-бәри јорголоп, табыжы крәлү болзо, олардо байглі бир-бир јаман бар болор.

Адарууды кыштуудай чыгарган күн ончозын ачып көрүп, өлгөн адарууларды, јаман үрәлип-боортып калган суштарды јок әдип чыгарар, оной башка адарууларга оору табылар. Улейды аруларда, төйөш улейдий айагындагы какпагын ачып арулаар, рамду улейдий алдындагы түбин ачып, чөбин сибирип арулаар; улейди арулаган кийиндә јакшы јарык-әәш јок әдип, бәктәп шыбайла, чоолын кичнээкдәдип салар.

Ол-ла күн адарууды јылу суу кошкон мөдкө салициловый кислота кожып азраар кэрэк (10-10 мынта мөткө 1 золотник салициловой кислота кожор) бәрәтән ашты јазаарда 2-3 мынта мөт-ти ол әмәзә сахарды 1 мынта сууга чәйип јазаар).

Адарууны азраарда, билә зайн бир мынтадай бәрәр кэрэк, мөди бары јогына тәкшы бәрәр, бәрбәйнчә калбас; адарууды онойдо азраар болзо, ол күч алып, тыһып, сагыжы омок болуп, иштәәрге кичәәр. Калада зайн салган азык канайтса-да болзо бир 7-8 күнгә чыдажар, едип салар мөди јок улей болзо азыкты катап салар кэрэк, јә ол тушта азыкка салициловый кислота дәп нәмәни салбас. Күүк айдын учы-јаар, улей зайин бир он мынтадай мөт-тү болгон болзо ол сүрәкәй јакшы болор, ондый улейлә капшагай ойдонип, кижәә астам бәрәр.

10. Адаруунын уйазын шийжилэп, ајыктап көрөри.

Адарууды кыштуудай чыгарала уч-баш көрөлө, кийиндэ бир јакшы јылу айас күндэ (15 градус јылу болзо) база катап уйа болгонын ајыктап көрөр кэрэк, оны көрүп иштээр кэрэги бу: 1) уйада матка бар-ба, 2) курт канча крэлү бар, 3) Трутенный куртту сужы-ла база јаман суштарды кэзип салары.

Рамду улейләрдин уйалу рамдарын бастра көрөр, төйөш улейләрдин какпактарын ачып көрөр. Төйөш улейдин мөди бары-јогын билэргэ, јооны эмик кирэлү агаш јазап алып, сотторын чэбэрлэп сайып көрөр.

Эртэ јаскыда, кандыйда јакшы маткалу улей болзын, јэ онын уйазындагы курттар суштын көстөриндэ тэкши болбой, кэзиги куру болот. Онызы нэдэй дээр, адаруулар суштын көс болгонын тэкши арулаар ойиндэ арлаарга күчи јединбэгэнинэй болор.

Адаруудын күчинэй көрө уйазы јаан болгодый болзо, артык рамдарын алып салып уйазын кичнээкдэдэр кэрэк; күчи көп болзо уйаа артык рамдар тургузар кэрэк.

Јинду рамдарды алып салала, ордына јакшы рамдар тургузар.

11. Улейдын ичин арулаары.

Эрмэк-куучында бир кэлиштирип айткан кэп сөбар: „јакшы адаруучыда јаман јыл јок“ дэп бу сөсти көбизи кэлижип јат.

Адару дэп нэмэ, сүрэкэй чэкчил тынду нэмэ, каладазынын ичиндэ кир чөп дэп нэмэни, срајай јарат пас. Улейдын ээзи, адару уйазын бир јарым часка иштэп, аруулап саларга кичээбэзи, ол кижии адарууларды бир нэдэлэ тэгин кэрэги јок нэмэ иштэдип, бойын чыгым эдип јат.

Улейдын ичи чэк-ару болзо, адарууларда анды мундый ооруга таптырбас. Бистий тудуп турган улей лэрибистий ичи боортып кирлэнгэнинэй ары, пасэк тудуп турган кижиләрдин астамын срајай астадып турган

Іаскыда улейди ачып арулаар тужунда, оной ичин, рамларын, стенэзин, тактазын јакшы бычак-ла кырып арулаар кэрэк; карарган, кирлэнгэн вощина бар болзо алып салзын, ордына јайы вощина тургуссын.

Улейдий ичи сүрэкэй јиндэлип, кирлэнгэн болзо, адаруузын башка јайы улейгэ кочүрэлэ, эски улейди изү суула бастра јунала кургада, јакшы арулаар керэк. Кандый-да болзын, јэ улей ичиндэ бир-дээ кир дэп нэмэ јок болзын. Улейдий ичин аруларда, озо баштап өрө тактазын, стенэзин, рамдарын, јарчагаларын арулайла, бир эки часты кийиндэ төмөн тактазын аруулар оной башка бу тактаны аруулар дэп јүрэлэ түбинэ түшкән адаруулар былчылар.

Улейдин түбин бастра улейды арулааган чылап, јакшы аруулар кэрэк, Іаскыда улей ичин јакшы чэк эдип аруулап түбин кырып, чөп јок едип салза, јайгыда кижии оны аруулабас, адару оо бойыда чыдаар.

Улейдий потологы агаштай болзын, клеенкадай болзын, акчан көргөн заин оны арулап турар кэрэк.

Күскүдэ улейди кыштууга сугар тужунда улейдий ичиндэги түбин јакшы сибирип салар-керек.

12. Адарулардың бйлэлэрин бириктирэтэни.

Адаруулу улейлерди ајыктап көргөн кийиндэ, айса болзо мундый билэлү улейлэр туштаар: 1) Іакшы маткалу бололо күчиасадару, 3) күчи ас-матказы јок адару, 4) матказы јок-күч адару.

Бир эки мунта чыккадый, күчи ас јакшы маткалу адарууларды артызып-да салза кэм јок, -јэ ондый улейди јакшы јилуулап салып, уйазын эбэш тарадып салза, озор кийинде ойдонып јакшы боло бэрэр. Билэзи ас улей болзо 1 бир мынтадай), ондый улейды тал-орто чакту адаруулу улей-лэ јэрлэрин солуштырза јакшы, је матказын бир эки коноко бош салбай бэктээр, күчи ас улейди јаан чакту улей-ле јэрин солуштырарга јарабас; онойдо эткэннэй, күчтү улейдий курттары сооко алдырарынай айабас.

Күчи ас коомой маткалу, база матказы јок чагы ас адарууларды. јакшы маткалу күчи ас адарууларга јаныс эдип бириктирэр кэрэк; коомой карган артык маткаларды јок эдип салзын.

Адаруулардын билээзин мунайда бириктирэр: јайгыда, күчи коммой, матказы јок, ол эмээ коомой маткалу улейди, 2—3күний ортозына кожуп бириктирэргэ турган улейдин јанына 2 аршин крелу јуук тургузар. Ондый улейды бириктирэр дэгэн улейга срайай коштой турганча эбэштэн јууктадып јүрэр. Јууктаткан улейдин адаруулары ол јергэ анча мынча учуп үрэнип алза, эки улейдин адаруун тыныда ыштаар. Матказы јок каладанын рамдарында отурган адарууларды, күчи коомой улейдин алдындагы јарчагаа кактап ийэр; улей ичиндэги адаруды чоолдын алдына кактап ийэлэ, куру каладаны кэдэри алпарып салар. Јэргэ түшкэн адаруулар кодүрилип учуп, байагы улейгэ кирэр. Бу улейдин матказын тудуп алала, матка сугар нэмээ бир сутка ажыра тудар кэрэк. Матканы суккан кийинде, оны улейдин түбинэ салбай өрө рамына тургузар.

Матказы јок адаруулары, бириктирэр алдында мөди јок болзо оморды озо азраар кэрэк, оной башка адаруулар бойлары-ла согужар.

Матказы јок чакту адарууларга, артык матка бар болзо салар кэрэк, ол эмээ јаш маткалу болзын дэп, матканын куртту рамын тургузар.

13. Адаруудын уурдажатары.

Пасекту јэрдэ адаруудын уурдажатары кылыгы сүрэн јаман нэмэ; улейлердин, ол эмээ бир јайыс улейдин кэзик адаруулары, күчи коомой-өскүс адаруулардын мөдин блаап аларга, оморды кэлип јуулап јат. Адаруулар ууры эдип тыныган кийиндэ, адаруучы кижипасектын кабартозынай куру калар, нэний учун дээ, уурчы адаруулар күчи јокторын јуулайла, кийиндэ күчтү-чактууларын јуулар.

Ууры эдип турган адарууларды кижип көрзөлө билэр: омор уурладып турган улейдин чоолын алдына ары бэри јорголожып, адарууларла тудужуп, түймэжип,

улэйге кирэргэ блаажып база, анда мунда өлүп калган адаруулар јаткан болзо, оной билдирэр. Уурчы адаруулар кача-да болзо кара болор. Ууры јайыла башталып турар тужунда мундый болуп јат, јэ ол эбэш удай бэргэн болзо, адаруулардын бүдүштэри јайыс бололо, ончозы улейгэ кирэргэ блаажып турар. Ол ууры јэрдэй алар мөт јок болгондо, күчтү чакту уледий адаруу күчи јогынаы уурдайт. Кэзик улейдий адарууларынын учузы бир билдирип, бир билдирбэй турганда, уурдадып-та уурдап-та турган улейлэрдий адаруунын учузы эрто болор, токтоордо бүрүвний ийирдэ токтоор; уурдадып турган улейгэ адаруулар киргэндэ, будунда јэм дэп нэмэ јок болуп јат.

Улей ортозында ууры јок болзын дэп, мунайда өдэргэ кэрэк.

1) Адарууларды ончозын бир аай јайыс азрабас кэрэк;

2) Јэрдэ јэм јок тужунда улей ичиний ижин сүрэн ајыктанып иштээр, јэргэ мөт чачпай, улей јанына мөттү рамдар салбас кэрэк;

3) Аадару кирип чыгар тэжикти, күчинэй көрө кичнээктэдэр.

Ууры јайы бажалып турган болзо, ол тэжикти јайыс-ла адару баткыдый эдип кичнэкдэдип салар кэрэк.

Уурдадып турган улейди уурчы улей-лэ јэрлэрин солуштырза кэм јок. Бир аразында, ондый улейлэрди бир эки күнгэ подвалга сугуп салганда јакшы болотон.

Аразында уурдадып турган улейдий ичинэ чоолы наар јуук нафталин дэп јытту нэмэ салала, тэжикти айландро уурчы адару уймалгадый эдип керосин сүртсэ, ол адарууды бойынын адаруулары улейинэ јуутпас, албаданып кирэийн дэгэндэ, адаруулар оны өлтүрүп салар; онојдо эткэинэй уурчы адарууларды бойынын ок нөкөрлөри јок едип, өлтүрүп салар.

14. Курт Салдырарга азраары.

Аразында јаскыда улей мөттү-дэ бололо, јэ јэрдэ јэм јок болгондо, матка курт салбай јат; айдарда матка курт салып оной адаруулар чыгыш күчи тыбызын дэп,

ол адаруларды азраар кэрэк, онойдо этсэ адаруулардын күчи лтам кожулуп, ээзине астам бэрэр. Оны јаскыда баштап-ла јэрдэй јэм табылганай бэри азраар кэрэк, азраарда суйук аш-ла азраар (2—3 чөөчөй сууга, бир чөөчөй мөт, ол эмэээ сахар чэйэр), ол азралды кайса-да болзо јаан, јэтрэ јэмге бир неделэ јэтпэй ай крэлү азраарга кэрэк.

Бэрэр ашты бир күнгэ јигэдый эдип өйлөп бэрэр, оной башка ол көп болзо ачып калар. Сотту мөт бастра бөктүлү болзо, онын үстүн кодорып ачып салар керек, айдарда адаруулар бойлорыда тойу болор матканы-да јакшы азраар. Улейлерди кичээп көрүп турар кэрэк. Улейдин ичи јылу, кэй болзын.

Улейдин ээзи адауууан Јаншы астам алайын дөп турган болзо, оны кичээрик, Јаан јэм түжэргэ јэтре, ончо улейлердэн уйазына аш салып азраар болзо, адаруулардын күчи көжулуп тыгыыр, уйазына соок тийбэгэдий эдип, јаншы јылуулап, адаруулар көптөгөн заин уйазын кожул турза, Јаан јэм түжэр алдында адаруулар сүрэнэй күчтү, чакту болор.

Курт-та отурган адарууны баштап азраарда эбэштэй бэрэр кэрэк, бажында күнүй заин бир билэлү улейгэ $\frac{1}{2}$ —1 мунта крэлү бэрэр, онын кийиндэ эки күнний бажында бэрэр. Јэ јэрдэ јэм бар болуп билдиргэдый болзо, ол тушта азрабас кэрэк.

15. Уйаны јайыртары.

Адаруунын билэзи көптөгөн заин, онын уйазына суш тургуузуп, ол эмэээ восколу рамдар тургуузуп, јаанадар кэрэк. Јайыс ол-ла курт салып турган суштарды узагына тудуп чаайнай омордын көстөри тамла кичнээктөп јат, ол нэдэј дэзэ, курт бололо уйанай чыккан адаруудын кабыгазы јада калат; бир суштай канча-канча үйэ адарулар чыкканда, ол суштар аразында уйа онойдо эскирип барганда, адаруулар оны чөктөп таштап јадылар.

Рамду улейлердин рамындагы эски сотторын јүргээри солуштырар кэрэк, ондый сотторды уйанын эки

учы јаар тургузуп, кийиндә адаруунын балдары оноң чыккажын, ол сотторды воско эдип кайылтар. Ондый сотторды алып салала, ордына жаңы сушту, ол эмэзә жазаган вощиналу рамдар тургузар.

Төйөш улейдий уйазын эки жылдый туркунына жаңыртар. Баштапкы жылда улейдий бижындагы сотторды өкки сөм крәлү кәзәр, куртту соттор бар болзо оларды уйазына салар, кийинде оноң адаруулары чыккажын алып салар.

Экинчи жылында, база онойдок эски уянын бир жаңын алып салар.

Баштапкы жыл улейдий бажын арулап жаңыртарда, адарууларды азраар кәрәк, нәний учун дэзә, улейдий бажын жаңыртып кәзәрдә, көп мөттү соттор улей бажына кәзилип јат, айдарда адаруунын азыгы ас болуп барганда оны азрабаганча болбос.

16. Рой чыгары. Өйи јәдип бойы чыгар рой.

Карган адаруучы кижилердий айдар кеп сөзи бар: „Адаруудый уләйинән рой чыгар, кара—баарчык уяынаң бала учар“ деп. Бу ермәк чын эмәспә, ол күүк айдый учы јаар јакшы билелү адаруудый күчи тың болуп. бош јәр јок ончозы мөттү балалу болот. Ол ташта матка бир суткада 3000 муйга јуук јумуртка салып јат. Ол-ла тушта улей ичиндә трутәндар бүдәр. Сраңай болбогон учунда, адаруулар сүрәән көптөйлө, улей ичинә бадышпай иш иштебәй тыжына јуулужып отуруп адылар; улей ичинең уламла зайн уядаң жаңы адаруулар чыгар. Адаруулар көптөп кабортозы иш иштәбәй барза, адаруулар матканың уйаларын јазаар, ол уйаларга матка јимуртка салза, адаруулар жаңы соттор сапарын токтодор. Матка чыгар уяа јимурткалар салган дөп билдиртәр болзо адаруулардый рой чыгарарга турганы јарт болор. Адаруулар матканың уйазын бәктеп салган кийиндә, ол матканы јууктатпас, айдарда ол матка нә болотонын озо сәзип, улейди таштап рой-ло сожо учуп чыгат.

Рой чыгар тужунда, улейдий адару кирип чыгар гәжигин јаанадып салар кәрәк. Рой чыгала јанындагы

улейгэ кирэргэ санар болзо ол улэйдийн үстүн бир нэмэлэ жаап салзын. Бир аъекту ундулбагадый нэмэ бу: улейдийн адару чыгар тэжиги жаан болзо ондый улейдин ройы пасэктайн раак учуп барбай, янындагы агашка токунап отурар.

Рой чыгып јакшы токунап отурбаганча табыш этпэй јүрэр кэрэк. Ройдын адаруулары тэкши токунап отурган кийиндэ, онын үстүнэ суу србирги-лэ чачар, онын соондо башка кийэр сэткэ, тос суску, база элгэк алала сэткэни кийип алып, элгэккэ адарууларды сузуп урар, сузарда озо баштап адаруудын калынын урар калыи адаруудын аразында матка јүрэр.

Адарууды сузар болзо үстүнэй төмөн суспай алдынаи өрө сузар кэрэк. Матка элгэккэ киргэн аайлу болуп билдирзэ, учуп јүргэн адаруулар ончозы элгэккэ кирэр. Матка элгэктэ бололо, рой отурган јэрдэ ас адару бар болзо, оморды элгэккэ кактап ийэр, ол эмэзэ ыш-ла сүрэр. Рой чыгып отурар јэрди кижии көп айтпас, ол кандый-да агашка отурар, анайтканда, ээзи кижии ройды канайда тудар бойы билэринчэ тудуп јат.

Баштапкы чыгар ройды пэрвак дэп айдар, бу рой јакшы јылу аяс күндэ, матканын уйазы бэктэлгэн кийиндэ, улейдийн эски матказыла чыгар.

Пэрвактын кийиндэ тогузынчы күн, јаш маткалу вторак дэп, экинчи рой чыгар. Рой чыгар күнний алдында, маткалардын уни угулар. Бирүүзи „Вззззз“ дэзэ, уйдаи чыкпагандары: „ква, ква, ква“ дэп „ку, ку ку, ку“ ол эмэзэ „пи, пи, пи“ дэп унчугуп јүрэр.

Экинчи ройдын кийиндэ, үч конып үчүнчы рой чыгар; онои ары бир күнний бажында дөртинчы—бэжынчи ройлор чыгар.

Тал орто јакшы 5 мынтанын ройы, күүк айдын ортозында чыгар, 6 мынтанын ройы бу айдын учы јаар, 7 мынтанын јунь айдын баштапкызы јаар. Экинчы чыкан рой эки мынта крэлү јэйил болор, үчунчы, дөртынчы, бэжинчы чыккан ройлар. Ас солуп, бир ууштан өтпөс, айдарда омордын матказын тудуп алала, бойлорын ойто эски улейинэ бождор.

Пасектын улейлары ас болуп, рой көп жок болзо, чыккан ройлорды чала ийиргэри отурусканы жакшы, ийиргэ жэтрэ ройды канайтса да болзо көлөктөлү сэрү-н жэргэ тургузуп салып жат. Баштап чыккан жакшы маткалуу рой, элгэктэ отурганда табыш жок тым отурар. Экинчи, үчүнчү, база матказы жок чыккан ройлор элгэктэ отурганда табыштанып, түймэжип турар. Улейгэ ройды отургузар алдында оны озо баштап жазап бэлэн-дөп, арулар кэрэк. Төйөш улейге ройды канайда отургузары айдылган, жэ рамду улейга адару учуп барба-ын дөп, куртту бир рам, мөттү база бир рам, өскө рамдар сушту-ла воциналу болглазын. Сушты дэзэ матка жумуртка салып курт чыгарзын дөп салып жат, воцинаны дэзэ адаруулар удатпай чөйө тартып жаана-дар. Жаш адаруулар сот саларга сүрэкэй кичээр. Рам-ду улейдий ичинэ рам тургусканда, оны база бодоп отургузар кэрэк, Дадон-Блаттын бир рамына минтанын ч чэтвэрт адару кэрэк болор

Ройды ийирдэ отургузар кэрэк, матка тудулган болзо, рамдарды тарадала, адарууды улейгэ урар, онын ийиндэ рамдарды ойто жуунадала, матканы соттын үс-түнэ салып койоло, улейдий үстүн жаап салар. Матка тудулбаган болзо, бир сускы адарууды сузуп, улейгэ урала, жаап койор. Адаруулар улей ичине табыштана берзэ, элгэктэги адарууларды эбэштэй суску-ла сузуп, улейдий алдына уруп, матканы аяктап көрөр, матка табылып тудулза, оны сугар нэмээ сугала соттын үстү-нэ салар элгэктэ арткан адаруулар бар болзо, рамдар-ды тарадала, адарууды каладаа уруп салзын. Эртэнги күн ийирдэ, ол суккан матканы божодып салар кэрэк.

б) Сүмэ-лэ чыгарар рой.

Бойы чыгар ройдой, ол кижжи бойынын сүмэзи-лэ чыгарган рой кандыйда болзо артык болуп туру: 1) рой-ды кижжи каруулдабас оны сакыбас, 2) эртэ чыгарган ройдын күчи-дэ эртэ көптөп тыныыр, 3) сүмэ-лэ чыгар-ган ройды кижжи тутпас, ол бойы кирэр.

Сүмэ-лэ рой чыгартан аайы башка башка болор. Олордын бир артыгы бу: а) эски маткаа учтырары,

б) Төлдөлбөгөн маткаа учтырары, в) куртка учтырары, г) бир аразында маткалу уйаа учтырар.

Маткаа учтратанын мунайде эдип јат: озо боштап јаһы улейди бэлэндәп салар. Бу улейдий ичинә сушту, воциналу 4—5 рамдар тургузала, ройын аларга турган улейгә коштой тургузуп койор. Оның кийиндә эски улейдий адаруу мөт ичип алзын дәп, оморды јакшы тый ыш-ла үрәлә, уйазын кодорор. Маткалу рамды адаруу-ла кожо алала, јаһы каладаа тургузар. Бу ок улейгә мөттү, куртту бир эки үч рамдар тургузала, эки улейди экиләзин јабар, оның кийиндә јаһы улейди эскизиний ордына тургузарга, эски улейди турган јәринәй бир 25 кулаш туура башка јәргә тургузар.

Эски улейдәй үч күн крәлү адаруу учужы јок болор, ол јай чыккан адаруулар ончозы јаһы улейгә көчүп барар айдарда оморго ичәргә суу тургузар кәрәк.

Куртка учтыратанын база ол маткаа учтырган чылап-ок эдип јат. Бәктәп салган куртту рамдардый үч үлүүдий, кайса-да болзо бир үлүүн алар, ортозында бир-рама јаһы салган јимурткалу болзын. Онын кийиндә алган куртту рамдар јаһы улейгә тургузала, эски улейгә сушту, база воциналу рамдар салар. Оның кийиндә эски улейди раак башка јәргә тургузала, оның ордына јаһы улейди тургузуп койор.

Эски улейгә үч күн суу бәрип турар кәрәк.

Эки улейдәй бир рой чыгарары.

Эски адаруулу улейдий матказын, ол эмәзә курттарынын кәзигин, база бир јумурткалу раманы алала, јаны улейгә тургузар, кожо сушту база воциналу рамдар тургузала ол улейди бир сүрәкәй күчи лаан улейдий ордына тургузала, бу улейди раак кәдәри тургузуп салар.

Кандый-да болзо матканы, сугар нәмәә сугар кәрәк, оноң башка рой учуп сала бәрәр, ол эмәзә маткаа ламан болор: ары бәри учуп турган адаруулар чугулчы болуп, бойынын матказын өлтүрәрдәй-дә айабас.

Ройды куртка учтырган болзо, адаруулар ол-ла тушта жаңы матка чыгарып аларга удатпай-ла матканын уйазын жазаар.

Бир матканын уйазын арттызала, өскөлөрүн кодо-рып салар кэрэк, оной башка ол улейдэй ройлор чы-гып тура барбазын.

17. Рой чыгарын токтодоры.

Бир аразында кижини ройды кэрэксибэй, оны токто-дор аайын бэдрэп јат. Айдарда мунаип эдэр кэрэк: 1) Рам-ду улейдий ичинэ көп рамдар тургузар, 2) Трутаннын курты-ла вошиналарын үзэ кезип салар, 3) Маткалар-дын уйаларын оодор, 4) Улей ичиндэ артык куртту вошиналар бар болзо, олорып алып күчи ас улейлэргэ салар кэрэк, јэ бир јакшы эдери бу: улейдий үстүнэ магазин тургузар кэрэк, айдарда адаруулар ишкэ ка-руузып, рой чыгарарын токтодор. Андыйда болзо, бир аразында рой чыга бэрзэ, онын матказын айрып алала, адаруун ойто улейинэ урар кэрэк.

18. Јэрдэй алар јэтрэ јаан јэм.

Јэтрэ јаан јэм башталза, рой чыгары токтой бэрэр. Ол тушта адаруулар рой чыгарарын ундуп, жаңыс ки-жээгэни: кышка јиир канча бар мөтти тажып алар дэп, кичээр јэтрэ јаан јэм болгоны, адаруулар сүрөкэй көп мөт тажыыр тужунда болуп јат, ол өйиндэ, јакшы күчтү улейдий адаруу, бир күндэ 20 мунта мөт тажып јат. Мөт түжэр, болзо, бастра јэргэ жаңыс аай түшпэс, бир јердэ көп түжэр, бир јэрдэ ас болор; кезик жылда-да бир өзөктин ичинэ түнэй жаңыс түшпэс; бир јэргэ неделэ крәлү болор, бирзинэ эки-үч неделэ турар.

Јакшы јаан мөт түжэр тушта, адаруу бойына көп иир аштай өскө адаруучы кижээ-дэ көп астам таап бэ-рер. Бу јаан мөт түжэр алдында, пасектын еези ажын-дра ончозын кичээп бужуулап салар кэрэк. Рой чыга-ры токтоды. Адаруулардын күчтэрин тыныдып, тәйдәш-тирип салды.

Јаан мөттү јәм түжәр алдында, адарулардың кўчин мунайда тәйдәштирип јат: рамду уләйләрдий ичиндәги рамдары бастра толу болзо, оной кўчи ас уләйгә јаш адаруулу эки рам тургузар. Бу алган рамдардың ордына, башка куру вошиналу, ол эмәзә сушту рамдар тургузар кәрәк. Андыйда кәрәк болзо, кўчи ас улейгә адару кожуп тәйдәштиргәдый болзо, кўчин алып кожор каладаның адаруу бойына ас болбозын дәп оны ајыктап, болгооп эдәр кәрәк.

Мөт түжәр алдында улей үстүнә тургузар магазинды, кайса-да болзо орой тургуспай анча—мынча кўн озо тургузар кәрәк. Магазинды тургусса, јетти рамга толо балалу кўчи јаан улейләргә тургузар. Магазин тургузар алдында, улей-дә канча крәлү курт барын болгооп көрөр, маткалардың уйалары, бар болзо, оларды јок эдип салар кәрәк. Мөт түжәр тушта, каладаларды канча крәлү мөт таажыганын чәнәп көрбөс кәрәк. Оны көргөдий болзо, магазинаң кийиндә билдирәр. Мөттий түжәр аайын биләргә, кайсада болзо бир тал орто кўчтү улейди бәскәләп турар кәрәк. Магазинның үстүн јастык-ла јаап салар. Улей эки магазинду болзо, бир магазины толгон кийиндә, экинчи магазинды оның үстүнә тургуспай алдына тургузар.

Магазинның ичиндәги рамдардың ортозы, кайса-да болзо бир эки өлү болзын, онойдо тургускан кийиндә оларды соһооры база эбәш раадып салар кәрәк, оной башка матка магазинның ичи курт базар дәп, табар.

Мөт түжүп јәм болор тушта, адаруулардың кирип чыгар бөкти јаанадып салар кәрәк. Ол тушта маткаа адаруулар көп курт салдырбай турар ондыйда болзо јаанаган курт кәрәк болуп туру, нәгә кәрәк дәзә, ол мөт тушта ишкә јүргән көп адару өлүп кырылып јат.

Толгон рамдардың мөдың, ол-ла тужунда мөт сордырар мэдогонка сордырала, куру сушту рамдарды ойто магазинга тургузар, адаруулардың учужы чала крәлү болуп билдирзә, јаан јәм түжәри токтоды дәп билдирәр.

Јәм түжәри божогон кийиндә, магазиндарды алып салар, уяаның ичиндәги мөттү рамдарды база алып

салар, бу мөттү рамдарды күскүдә улейди кыштууга сугар алдында, азыгы болзын дәп тургузар. Мөт тужунда төнөш улейдий мөдин кэзэргә мөндэбес кэрэк, ол тушта бир аразында улейдий бажында суштар куртту болуп, айазы мөттү болор, айдарда айагындагы мөтти кэзип ийзә, адаруулар мөт жок отуруп калар. Кийиндә улейдий бажындагы курттар јаш адару болуп чыга бэрзә айазындагы мөтти адаруулар бажына таажыыр ол тушта канча крәлү мөт алып кэзиләри билдирәр.

19. Кыштайтан адаруунын уйазын салары.

Күскүдә улейләрди калганчызын көрөр тужунда кыштаар адаруулардын рамду уйазын салып, оны бужуулап аайлап салатанын болгооп, иштээр кэрэк болуп туру. Улейди көрөр болзо, күскүдә сыгын айдый орто учы јаар көрөр. Адарууга кыжына јиир азыкты билэзинеј көрө, 20 мунтадај өрө, 40 мунтаа јөтрә артызар, сүрәкәј јаан биләлү улейгә аразында 50 мунта крәлү салып јат. Оној башка, адарууды јаскыда азрарга, улей зайын 10 мунтадај мөт база артызар кэрэк.

Улей ичинә уйанын рамдарын тургусканда, муны индубай сананар кэрэк: турган улейдий адаруулары кышкыда улейдий бажы јаар јуулужар, јатырыскан улейдий дэзә, ичи өрө, сотторды тууралај, јуулужып кыштаар; јабыс бололо, јалбак рамду Даданнын кайрак улейләриний рамдарын тургусканда, ујалу рамдарды адару кирип чыгар тэжиктий ой јанына тургузар, иир азыгын мунайда тургузуп јат: 7 мынтадај мөт-туки толо рамды улейдий стәнәзи јаар салар, озорло коштой сушту эбәш мөтту бир рам тургузар, онын ийиндә куртту база рам зайн 3—4 мынта мөттү 3 рам алар, ән калганчызында 5 мынта мөттү бир рам тургузала, тургузар јалбак јарчагазын коштой тургузуп ойор. Андый улейдий јуулужып, кыштап турган адаруулары баштап, кирәр тэжиктән рамдардын сыныла арала, коштой турган рамга барып јат, мунын учун азыктын көбизин кайса да болзо уйанын бир јанына тургузар кэрэк. Сој јанында турган мөттү рам дэзә,

байа куртту — балалу рамдарга жуулушкан адарууларамдардын сыныла кыймыктаган аяс, бу-да рамны мөдин алып азыкка жиір, рамдарга коштой тургуска жалбак жарчаганын кийни көлдөй ачык болзо, онын ортозына өлбө, ол эмээ салам тыгар кэрэк, кайса болзо ол кыштап турган адарууларга ыжык болот. Чичкэ — бийик рамду (Левицкийдын) улейиндэ дээ, жуулушкан адаруулар баштап өрө чыгар, онын кийин кирип чыгар тэжиктэй рамдарды туура барар. Муну көрө уйаа мөтти дэ мунайда салар кэрэк: тэжиктары, 8 мунта мөт-тү бир рам тургузар, онын кийин курт балалу, база 1—3 мунта мөттү, 3—4 рамдар тургузар, эй кийиндэ адаруунын күчинэй көрө, рам за 6—7 мунта мөттү рамдар тургузар.

Тургузатан төнөш рамду ул-йлэрди кыштатканды өрөги кадына бастра мөттү рамдар тургузар, алдындагы кадынын ортозына курт — балалу рамдар тургузал эки янына мөттү рамдар тургузар.

Уйалу рамду улейлэрди кыштууга сугар алдында рамнын өрө бажы жаар жуук, сотторды эки жердэй адару баткадый эдип ойып салар кэрэк, муны дээ, кыштап турган адаруулар рамды эбрэ жүрбэй, ол тэжиктөрдүп, база бир рамга барарга жуук болзын дэп, ойсо.

Кыштарга турган каладанын, үстүндэги какпагы-тактазын алып салар кэрэк, оной башка улейгэ чыгартар.

Рамдардын үстүнэ кэй өткөдөй эдип өлбөнбө, саламнай ол эмээ жэйэстэй жазаган ястык салар кэрэк.

20. Адаруудын кыштаары, оной кыштуу

Адаруу кыштаар тураны „подвал“ дэп айдар. Алтай жеринин адару сугуп кыштадар подвалдарын кийин көргөндө, айдарга — да болбос. Пасектын янындагы подвалды, жабыс жэргэ казып тургузуп койгон, кэзик подвал дээ, янындагы аккан суудай жабыс көрүнөт; ондө подвалды көргөндө, ичи чыкту, балкашту болот.

Андый болгондо, алтайдын адару тудар кэрэкэ, чык-ла балшак сүрөкэй жаман адэт; онын кэрэгинд

ылдый зайн кыштууда, тоозы жок адару өлип кырылат. Якшы жазап тургускан подвал мундый болор кэрэк: подвалды тургузса, кургак төй жэр бололо, жэрди каспай оный үстүнэ тургузар, туразыный агажы кургак жоон, ылтам чирибэс агаш болор кэрэк, подвалдың ичи карайуй болзын, ары бэри кэй кирип чыгар эки трубалу болор кэрэк.

Оо үзэри алтайдың адаруучылары, бойыный чыкту жаман подвалдарына улейди сугар болзо, эртэ сугуп жадылар (сентябрь айдын учунда—ба, ол эмэзэ октябрь айдың учунда).

Бир аразында соок күндэр болуп барала, кийиндэ якшы жулу күндэр болгондо, адаруулар подвалдың ичинэ түймэжип жадылар. Улейлэр жэрийде турган болзо, адаруулар канайтса-да болзо тэнигип ары бэри учуп, кышты жэйил өткүрер эди. Күскүдэ адарууларда бала жок болуп жат, айдарда бала тойорынай коркорыда жок: адаруулар улейдин ичинэ бир аай жаңыс болчоктонып жуулужат, бир 10—15 градус соок-то болгондо, олар оной корукпас. Муный кэрэгиндэ, адарууды подвалга эртэ сугарга-да жарабай туру; канайтса-да болзо подвалга сукса, октябрдың учунда ол эмэзэ ноябрдың баштапкызында сугар кэрэк.

Улейлэрди подвалга тажып сугар тужунда, чоолды бөктөп салар, улейлэр подвалга бастра кириң салылган кийиндэ бөктөрин ачклап салар кэрэк. Качанда болзо, подвал ичинэ кыштап турган улейдин бөгүн бөктөбэс кэрэк, аразында озогы адаруучы өбөгөндөрдэй көрүжип улейди балкаш-ла туй шыбап салатанын база токтотсын, кыштап турган улейлэрди бөктөри ачык болзын, олар соокко тойуп өлүп турган эмэс, жэ тумаланып өлүп жадылар.

Подвалга суккан улейлэрдин ортозына кижиге жүргөдөй жолду эдип салар кэрэк, оны дэзэ, улей болгонын кижиге тындап көрүп уккады болорго эдэр. Курсагы жок адаруулар болзо, оларды азраар кэрэк (аштай түрөп турган адаруулар узаака шымыранып, сыгырып турган аайлу болуп унчугар).

Подвалдың ичиний кэйи бир аай, сооктуизүлү бол-

бой турза, адаруулар оо јакшы кыштаар (3 градуст
төмөн соок болбозын 3 градустай өрө жылу болбозы

Февраль айдың учы јаар жуук, улейдий ичиндә
рт болор, ол тушта адаруучы кижиге, кайса-да бол
подвалга неделә заин кәлип турар кәрәк; подвал и
ний кәйи жыт јок ару болзын дәп кичээр, оноң баш
март айда улей чыгарар алдында анча-мынча күн
кәләктә көп адару өлүп јат.

21. Адаруудың ооруулары.

Адаруулардың бир „Гнилец“ дәп лтам эмдәлб
оорузы бар. Ол оору табылганда, адаруудың балдар
соттың ичиндә онда—мунда өлүп калган болуп көрүнә
бүдүжи чала сарымзак болола, јәлим чылап чөбил
турар. Уйдагы куртка „гнилец“ табылганы мунай би
дирәт: уйаның ичиндәги курттың үстүндәги бөги ча
јабызап калган бололо кичнээк үйттү болуп көрүнә
Ол гнилец дәп оору сүрәкәй жуушчаай оору, јанында
гы турган улейга табылардай болгой, башка туура
нындагы пасекада табылар. Бу гнилец ооруды эмдә
гә сүрәкәй күч болып јат, оның ордына ондый улейди
уйазын күкүр-лә јакшы ыштайла, сотторын—сужо
воско эдип кайылтар кәрәк. Гнилец оору табылбазы
дәп, муны этсә јакшы болор: улейдий ичи ару болзын
улам зайн чук болзын деп, улейдий түбинә 2—3 чин
чым нафталин дәп нәмә салар, ол эмәзә бир болчо
мырчак крәлү камфороны, јамачы бөскө оройло, уле
дий түбинә салып койор кәрәк.

Кутр өлгөни. Бир аразында уйдагы курт бала б
луп тыңданала, кийиндә соокко чарчап аштай тор
лоп өлүп барат, јә ол гнилец оору чылап жыды баш
јәлим бүдүштү эмәс болор; оның бүдүжи чала көк-кар
болор, бу курт өлгөн-лә тужунда адаруулар оны у
адай чыгара алып таштаар; гнилецтын жытту нәмәзи
адаруулар уйдагы чыгарбай јадылар.

Кыжык болоры. Коомой кыштудай-ла коомой аи
тай адаруга кыжыда кыжык табылып јат. Адару ч
гып учкан кийиндә, ол кыжык токтоп барар.

4. 0-20.

2-е издание

Облит 247.

Улала, типография „Об'единение“.

1000 экз.